

Powrót „Rafaela ptaków” czyli historia odzyskania obrazu *Melchiora de Hondecoetera*

Kiedy 28 lipca 1942 r. przepięknie malowana martwa natura autorstwa holenderskiego malarza Melchiora de Hondecoetera w obawie przed nalotami opuszczała Gdańsk nikt nie przypuszczał, że powróci do niego dopiero po 68 latach.



Melchior de Hondecoeter, *Martwa natura z ptakami*, stan z 2010 r.

Obraz pochodził z kolekcji słynnego gdańskiego kupca, miłośnika sztuki i bibliofila Jacoba Kabruna (1759-1814), który, oddając się swojej wielkiej pasji, podczas licznych podróży handlowych do Holandii, Francji czy Anglii systematycznie wzbogacał będący w jego posiadaniu zbiór. Nabywał głównie obrazy, rysunki i ryciny największych europejskich mistrzów. Kiedy i przy jakiej okazji kupił

plótno Hondecoetera, zwanego „Rafaelem ptaków”, nie wiadomo. Można przypuszczać, że miało to miejsce na początku XIX w., który był dla zbieracza okresem szczególnie intensywnych kontaktów zagranicznych, choć z zachowanych materiałów wynika, że już w latach 80. XVIII w. gościł on w Niderlandach i na Wyspach Brytyjskich. Podczas kilkudziesięciu lat kolekcjonerskiej działalności Kabrunowi udało się zgromadzić około 340 obra-

zów, wśród których szczególnie cenne były plótna malarzy flamandzkich i holenderskich, blisko 2000 rysunków i akwael, przeszło 6000 grafik oraz wspaniałą bibliotekę. O randze zbioru świadczą chociażby zapiski, jakich w swoim dzienniku dokonał Johann Wolfgang Goethe, który dwukrotnie spotkał się z Kabrunem w listopadzie 1808 r., aby obejrzeć należące do niego rysunki. Dzięki namiętności kolekcjonerskiej Kabruna w Gdańsku zagościły dzieła takich mistrzów, jak Cranach, Dürer, van Goyen czy Rembrandt. Namiętności, która w przypadku gdańszczyzanina przyniosła duży pożytek publiczny.

Zgodnie z ostatnią wolą kolekcjonera należące do niego dzieła sztuki przekazane zostały rodzinnemu miastu, stając się fundamentem przyszłego Muzeum Miejskiego. W niedługim czasie po śmierci darczyńcy wspaniały zbiór malarstwa został udostępniony mieszkańcom Gdańska. W katalogu opracowanym już w latach 20. XVIII w. przez malarza i opiekuna kolekcji Adama Breysiga, pod nr 230 widnieje obraz olejny na płótnie opisany jako *Martwe ptactwo z myśliwskim ekwipunkiem...* W kolejnych spisach i publikacjach, jakie powstawały na przestrzeni przed stu lat, konsekwentnie wymieniano plótno Hondecoetera przedstawiające żywe i martwe ptaki oraz rozrzucone w nieładzie elementy myśliwskiego ekwipunku. W okresie międzywojennym dzieło było eksponowane w reprezentacyjnych salach galerii malarstwa na II piętrze budynku przy ul. Rzeźnickiej. Wydany po 1925 r. przewodnik po zbiorach sztuki Muzeum Miejskiego w Gdańsku również wspomina o *łśniąco malowanej martwej naturze z ptakami Melchiora de Hondecoetera* górującej nad innymi znajdującymi się w sali nr 3 obra-

zami holenderskich mistrzów.

Dramatyczne wydarzenia II wojny światowej spowodowały, że kolejnym dokumentem, w którym przeczytać możemy o płótnie Hondecoetera jest spis ewakuacyjny z 28 lipca 1942 r. Wtedy to dzieło wraz z innymi cennymi obrazami zostało przewiezione do oddalonego kilkanaście kilometrów od Gdańska Rusocina. Późniejsza lista ewakuacyjna z 1944 r. sugerować może, że obraz podzielił los znacznej części gdańskich zbiorów i został wywieziony w głąb Niemiec do miejscowości Gotha lub w okolice Halle. Po zajęciu Saksonii przez Armię Czerwoną obiekty, które tam dotarły zostały przejęte przez Armię Czerwoną i przewiezione do Związku Radzieckiego. Wśród nich znajdowały się głównie dzieła malarstwa obcego, XV-XIX-wieczna grafika europejska oraz rysunki. Część z nich, w tym słynny *Sąd Ostateczny* Hansa Memlinga, wróciła do Gdańska wskutek powojennej akcji rewindykacyjnej. Nie można jednak wykluczyć, że zbliżająca się ofensywa wojsk sowieckich oraz ogromne trudności w transporcie spowodowały, iż niektóre z przygotowanych do wywozu zabytków nigdy nie opuściły Pomorza. Na wspomnianej liście ewakuacyjnej, bezpośrednio nad obrazem Melchiora de Hondecoetera, widnieje bowiem niewielki portret autorstwa Hansa Holbeina młodszego przedstawiający młodego kupca Johanna von Schwarzwalda. Jak wykazały badania archiwalne prowadzone przez Marię Korzon w Archiwum Państwowym Literatury i Sztuki Rosji, niewielkie tondo Holbeina znalazło się wśród zabytków wywiezionych do Moskwy przez grupę podpułkownika Leontija Denisowa, która wiosną 1945 r. przybyła do Gdańska w celu odnalezienia mienia kulturowego.

Którą z dróg *Trofea myśliwskie* opuściły rodzinne miasto? Nie wiadomo. Po zakończeniu działań zbrojnych obrazu nie odnaleziono w żadnej z prowizorycznych składnic dóbr kultury wskazanych polskim władzom przez przedwojennego dyrektora Muzeum, prof. Willego Drosta oraz miejskiego konserwatora, Ericha Volmara kierującego w latach 1934-1945 ewakuacją dzieł sztuki. Dzieło Melchiora

de Hondecoetera zostało uznane za zaginione. Jako takie zostało wymieniane w pierwszym katalogu strat wojennych autorstwa Władysława Tomkiewicza, opublikowanym w 1949 r. przez Biuro Rewindykacji i Odszkodowań działające w ramach Ministerstwa Kultury i Sztuki, a następnie w uzupełnionym katalogu strat wojennych malarstwa obcego, który ukazał się w 2000 r. staraniem Biura Pełnomocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego Za Granicą. Działaniom tym przyświecała wiara, że opublikowanie i upowszechnienie wizerunku utraconego obiektu w znaczny sposób może przyczynić się do jego zidentyfikowania, a następnie odzyskania.

Niespodziewanie, latem 2008 r. Muzeum Narodowe w Gdańsku poinformowało Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego o pojawieniu się na terenie Francji obrazu, który prawdopodobnie jest tożsamy z płótnem zaginionym w czasie II wojny światowej. W przeciwieństwie do wielu odnalezionych strat wojennych, dzieło znajdowało się w doskonałym stanie. Znakomicie przeprowadzona konserwacja zatarła wszelkie ślady, które mogłyby świadczyć o trudnej drodze, jaką przebył obraz zanim dotarł do Paryża. Pierwszym, niełatwym zadaniem było zatem potwierdzenie jego proveniencji. Wizyta ekspertów Muzeum Narodowego w Paryżu bezspornie wykazała, że chodzi o obiekt przed stu dziewięćdziesięciu sześciu laty podarowany rodzinemu miastu przez gdańskiego kupca Jacoba Kabruna. Decydująca w tej mierze okazała się analiza porównawcza fotografii. Cechę charakterystyczną dzieła stanowił ślad po oryginalnych krosnach. Wyraźna linia odcisnięta wzdłuż prawej i częściowo górnej krawędzi płótna była dobrze widoczna zarówno na przedwojennych, jak i współcześnie wykonanych zdjęciach.

W oparciu o opinię konserwatorską i przekazaną przez Muzeum archiwalną dokumentację, Departament Dziedzictwa Kulturowego sporządził wniosek restytucyjny, w którym na blisko osiemdziesięciu stronach potwierdzono autentyczność i proveniencję dzieła. Wniosek,

Verzeichnis der nach Russoschin zur Aufbewahrung gegebenen Gegenstände. Der Transport erfolgte am 28. Juli 1942.			
1.	Asselijn	Italienische Küstenlandschaft	Stk. 450 5.200
2.	Beich	Winterlandschaft	* 404 2.900
3.	Böcklin A.	Fauna, Zypressenlandschaft	* 450 2.900
4.	Bosson	Alter Mann mit bräunlicher Kasse	Kbr. 438 1.100
5.	Bredelmann	Küstenansicht	* 25 1.200
6.	Büchel	Wald im Gebirge	* 252 3.800
7.	Conen	Waldige Gebirgslandschaft	Stk. 300 4.000/1.100
8.	Corp, Benjamin, Gorriss	Bube auf der Flucht	* 415 3.000
9.	Demer	Herrschlands	* 411 900
10.	Dorner	Waldlandschaft	Kbr. 265 3.000
11.	Duck Jak.	Die Buchstube	Stk. 416 1.000
12.	Hasselberg	Strandansicht	Kbr. 4622 1.200
13.	Heisterberger	Gebirgslandschaft i. Winter	Stk. 521 6.000
14.	Klaris	Cartas Dorf	Kbr. 4668 2.000
15.	Milson	Alfranzösische Landschaft	Stk. 380 3.000/1.100
16.	Hobert, Jan	Landschaft v. Valkenswaard	* 493 3.000/1.100
17.	Hermanns	Volksfest in Dorre	* 481 1.000
18.	"	Im Hofen von Antwerpen	* 480 1.000
19.	Hölsel	Waldansicht	* 154 1.000/1.100
20.	Hondecoeter	Vogelschilfen	Kbr. 70 2.000
21.	"	Gebirgsdorf v. Grossen Mohr	Kbr. 352 1.000
22.	Hoogetraien	Berdung des Apostels Mathias	Stk. 459 1.000
23.	v. Huchensberg	Szene hinter dem Schlossfeld	* 454 1.000
24.	Javanel	Kircheninneres v. Kerkstallung in Sospel	* 380 1.000/1.100
25.	Kielmann	Kommandantur Hoffeld	* 230 1.000/1.100
26.	Mans, Diet	Reisepala	* 455 1.000/1.100
27.	Ott, Joh.	Gebirgslandschaft	Kbr. 292 1.000
28.	Rohausen	Klein. Stillb. d. v. Wolland v. der Berg	Stk. 473 1.000/1.100
29.	Ruhm	Berglandschaft	Kbr. 120 1.000/1.100
30.	Royssael, Salomon	Mühlische Landschaft	Stk. 141 1.000/1.100
31.	"	Herrschlandschaft am Meer	Kbr. 142 1.000/1.100

Verzeichnis der nach Russoschin zur Aufbewahrung gegebenen Gegenstände. Der Transport erfolgte am 28. Juli 1942. MNG/A/IV/8, Korespondenzja z lat 1940-1944, s. 371

przekazany we wrześniu 2008 r. pełnomocnikowi osób będących w posiadaniu obrazu, czekał blisko dwa lata na realizację. Poważną przeszkodę w odzyskaniu zabytku stanowiła jego skomplikowana sytuacja prawna. Od czasu wojny obraz wielokrotnie zmieniał właściciela, a kolejni nabywcy nie byli świadomi jego pochodzenia. Los taki jest udziałem wielu strat wojennych pojawiających się na rynku antykwarycznym. Wówczas jedyną szansą na powrót obiektu do kraju stają się trwające niejednokrotnie wiele miesięcy pertraktacje zmierzające do znalezienia kompromisowego rozwiązania. W przypadku obrazu Melchiora de Hondecoetera zakończyły się one sukcesem.

Trudne negocjacje prowadzone przy współpracy z Muzeum Narodowym doprowadziły do zawarcia korzystnej umowy, na mocy której obraz powrócił do Gdańska.

W artykule wykorzystano:
Straty wojenne. Zbiory Jacoba Kabruna. Ryciny T. I-III, Jolanta Talbierska (red. nauk.), Kalina Zabuska (oprac.), Poznań 2000
Straty wojenne. Zbiory Jacoba Kabruna. Rysunki T. IV, Grażyna Żinówka (oprac.), Poznań 2006
Maria Korzon, *Przyczynęk do historii gdańskich zbiorów artystycznych (I-III)* [w:] „Cenne, Bezcenne/Utracone” nr 1,2,3/2000
Helena Kowalska, Jacek Kriegseisen, *Obraz Melchiora de Hondecoetera „Martwa natura z ptakami” (Trofea myśliwskie) w zbiorach Stadtmuseum Danzig*. Mpis, Departament Dziedzictwa Kulturowego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.